

Kyiv-Mohyla Academy as a center of not only Ukrainian, but also of European scientists' training.

The archive materials deserve special attention, because they have recorded scientific and methodological issues of mathematical knowledge popularisation in Ukraine and information about mathematics textbooks written in the native language.

Despite the lack of historical and educational research, findings of the Ukrainian mathematics school existence, the materials allow us to conclude that at the beginning of the XXth century mathematical education foundation in Ukraine was created, its achievements have been used by domestic scientific and pedagogical schools for almost 50 years.

Key words: mathematical education, universities, scientific society.

УДК 378.4

Терентьева Н.О.*

РЕФОРМУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СЕКТОРУ ОСВІТИ У 80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті розкривається питання реформування вищої (зокрема університетської) освіти в контексті реформації системи вищої освіти України у період 80-х років ХХ століття, що пов'язано зі змінами в суспільно-політичній та економічній сферах країни. Зазначено, що 80-і рр. ХХ століття є своєрідною межею, так званим зламом епох. Окреслено основні загальні тенденції – як позитивні (високий рівень природничо-математичної, військової і промислової підготовки, висококваліфікований сталий професорсько-викладацький склад, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді та ін.), так і негативні (формальність і догматизм у навчанні, зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції та ін.), які проявились у зазначений період.

Ключові слова: університетська освіта, вища освіта, реформування, реформації, тенденції, дискурсивні тенденції.

Багато нового та неординарного привнесло у розвиток людської цивілізації ХХ століття. Сфера освіти збагатилась явищами, які змінили людську свідомість і професійну підготовку фахівців. Це століття частково заперечувало попередні здобутки освітян, частково генерувало абсолютно нові освітні системи (освіта часів перших революцій, освіта нової соціалістичної епохи, освіта за часів Великої вітчизняної війни, освіта періоду економічної стагнації тощо), проте освітня сфера, маючи тисячолітню історію, випрацьовує такі механізми саморегуляції та наступності у розвитку, які надають цій системі сталості, а не консерватизму, модернізаційних змін, а не революцій, певної стабільності, незважаючи на революційні зрушення суспільно-політичного та економічного життя країни зокрема та світу в цілому.

Україна протягом ХХ століття мала бурхливу політичну, суспільну, економічну та громадську історію, яка не могла не позначитися на сфері освіти. Історично цінним для сьогодення вважаємо досвід сфери вищої освіти 80-х рр. ХХ століття, оскільки у межах єдиної країни постійно відбувались політичні трансформації, які безпосередньо впливали на сферу вищої освіти, яка готувала висококваліфікованих фахівців на потреби господарства країни і мала реагувати на суспільно-політичні зміни та зрушення. Сьогодення відзначається нестабільністю суспільно-політичного та економічного життя країни, тому, на нашу думку, варто більш детально зупинитися на вивченні нашого недалекого минулого, і хоча ми є свідками й учасниками тієї епохи і не завжди можемо об'єктивно оцінити певні події, та аналіз фактів і явищ цього періоду дасть змогу продуктивного використання позитивного і негативного досвіду цієї доби, яку інколи називають епохою «перебудови», оскільки декілька років відзначилось

* Терентьева Н.О.*

значною кількістю задекларованих і пропагованих змін, які інколи не встигали знайти свого впровадження та апробації в установах системи вищої освіти.

Метою нашої наукової розвідки визначаємо проведення описово-аналітичного дослідження університетської освіти періоду 80-х рр. ХХ століття з виокремленням загальних тенденцій. Завданнями визначаємо такі: схарактеризувати розвиток вищої освіти окресленого періоду, зокрема її університетського сектору; виокремити позитивні та негативні тенденції розвитку університетської освіти; окреслити продуктивні надбання, які доцільно застосувати в університетах сучасної України.

80-ті рр. ХХ століття є цікавими і продуктивними роками, які досліджувалися з різних позицій і галузей наукового знання. Значна частина дисертаційних досліджень, у назві яких задекларовано ХХ століття або друга половина ХХ століття, охоплюють цей період. Лише пошукова система Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського при запиті у базі даних авторефератів дисертацій сфери Наука. Культура. Освіта з ключовими позиціями «ХХ століття, ХХ ст.» надає можливість ознайомитися з 1332 дисертаційними дослідженнями, а «друга половина ХХ століття, друга половина ХХ ст., II половина ХХ століття, II половина ХХ ст.» – 130.

Таким чином, дисертаційними дослідженнями тільки ХХІ століття охоплено майже всі сторони культурного й освітянського життя 80-х років. Цікаво, що у свідомості громадян, особливо наукової спільноти, кінець ХХ століття не завжди асоціюється із 1999-2000 рр., а часто саме з початком 90-х років – проголошенням незалежності нових держав, зокрема й України. Таким чином, 80-і рр. ХХ століття є своєрідною межею, «зламом епох», як і 10-20-і рр. ХХ століття. Розвиваючись за принципом спіралі та хвиль (з частковою повторюваністю у сфері вищої освіти близько 60-80 років), університетська освіта на «зламах» має частково дубльовані проблеми, для вирішення яких варто знати, аналізувати і виокремлювати продуктивні ідеї та надбання з їх подальшим модернізаційним запровадженням.

Науковці 80-х років (зокрема Ю. Алексєєв, Е. Белозерцев, В. Миронов, М. Рейнвальд та інші) зазначали у своїх розвідках, що до ХХІ століття система вищої, зокрема університетської освіти, має готуватися, оскільки з'явиться людина нового покоління – «...гостро мисляча, діяльнісно практична, творчо індивідуальна істота» [3, с. 149], якій має відповідати абсолютно нова школа і педагогіка. На думку Ю. Алексєєва, завданням ВНЗ 80-90-х рр. в умовах зростання педагогічного навантаження та дефіциту бюджету на освіту є «змінити концепцію навчального процесу, навчити студентів мислити розкуто, нешаблонно» [1, с. 19]. І дійсно, порівнюючи університети 10-х рр. ХХІ століття і 80-х рр. ХХ століття за своєю структурою, формами навчання, професорсько-викладацьким складом (якісні характеристики), матеріально-технічною базою, ІКТ-комплексами, студентським контингентом, методикою викладання і навчання та іншими показниками, ми, навіть не заглиблюючись у кількісні показники, одразу робимо висновок: це нова школа, новий студент і нова педагогіка.

Якщо у 80-х рр. ХХ століття показник старіння знань становив 3-5 років відповідно до певних галузей, що давало можливість за роки навчання у ВНЗ підготувати кваліфікованого фахівця, а на останньому році навчання за рахунок спецкурсів оновити його знання (про що свідчать нові уніфіковані навчальні плани 1985 року), то сьогодні не дає такої можливості, і тому окремі дисципліни не компенсують показник старіння знань. Це можливо здійснити за рахунок зміни форм навчання, форм організації навчання, нових методик тощо, частина з яких уже почала розроблятися наприкінці 80-х рр.

Реформування системи освіти 80-х рр. відбувалося в умовах економічної та політичної нестабільності, що спричинило введення режиму жорстких обмежень щодо фінансування освітніх установ, що спричинило їх закриття та збільшення кількості

безробітних освітян. Власне педагогічні завдання реформування залишилися обабіч, першочерговим стало збереження дестабілізованої системи. Таким чином, реформування виявилось пролонгованим у часі з ефектом накопичення змін, які мають неявний характер.

Вважаємо за доцільне навести деякі дані щодо фінансування соціально-культурних заходів та науки у 80-х рр. ХХ століття [1, с. 11] (табл. 1).

У кількісному аспекті видатки, здається, збільшуються, проте не забуваймо про коефіцієнт інфляції у ці роки. Таким чином, видатки практично зменшились у декілька разів (близько трьох). У середині 80-х рр. на рік на одного студента витрачалося близько чотирьох середніх місячних зарплат (це й устаткування, і комунальні витрати, і ТЗН, і навчальна література, і зарплатня викладачів і т. ін).

Таблиця 1

Видатки на соціально-культурні заходи та науку з державного бюджету (млн. крб.)

Видатки	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
на соціально-культурні заходи та науку – всього:	11019	13808	14809	15728	16800	17967	20312
на освіту і науку	4588	5361	5698	6009	6484	6758	7457
зокрема без капітальних вкладень	4317	4992	5314	5527	6011	6220	6899
з них підготовка кадрів	1244	1366	1480	1542	1667	1880	1982
з них ВНЗ	499	530	533	570	634	723	839
наука	195	231	263	276	327	294	313

Позитивними рисами наявної у 80-ті рр. ХХ століття системи вищої освіти відзначимо такі: підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової та промислової підготовки, висококваліфікований сталий професорсько-викладацький склад тощо. Проте ВНЗ практично не підтримувались науковими та виробничими установами, що залишало на рівні декларації «зміцнення зв'язку школи з життям», політехнізацію вищої освіти, спричиняючи певну формальність та догматизм у навчанні, зміну свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції. Ураховуючи низьку мобільність і гнучкість освітніх установ та низьку варіативність освітніх послуг і їх відірваність за потенційного роботодавця, можемо стверджувати про відсутність ринку освітніх послуг, які б задовольняли і роботодавця, і особистість. Проблеми спричинялись і відсутністю в державі чітко обґрунтованої та сформованої освітянської політики.

Кінець 80-х років характеризувався децентралізацією та частковою демократизацією системи вищої освіти, гуманізацією процесу навчання, частково його індивідуалізацією. Розвиток демократії проявився у появі значної кількості посібників, підручників, методичних рекомендацій, проте частина з них була низької якості, оскільки розроблялися не професіоналами, знавцями своєї справи, а випадковими людьми без достатнього практичного та психолого-педагогічного досвіду. Отже, не було враховано таку особливість системи: «...зміст освіти має бути відносно стабільним, відображати сталі та перевірені практикою знання, та разом з тим достатньо мобільним...» [2, с. 20]. Ці так звані «інноваційні розробки» частково спричиняли загальне зниження якості навчальної продукції і, відповідно, якості освіти в цілому, що в подальшому спричинило усвідомлення і розуміння необхідності створення відповідних умов для надання й отримання якісної освіти. Цей період називають підготовчим, або етапом розвитку альтернативної освіти [4, с. 461-465].

Основними проблемами, які постали на цьому етапі перед університетською освітою в контексті реформування вищої освіти, визначено такі: підвищення якості викладання; організація навчального процесу не на науковій основі; нерівномірність у щорічному випуску фахівців; екстенсивні шляхи розвитку; необґрунтоване зростання кількості фахівців з невисоким рівнем їх фахової підготовки; подрібнення спеціальностей та зростання їх кількості зі зниженням рівня загальнонаукової та професійної підготовки тощо.

Постановою ЦК КПРС «Основні напрямки перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» (1987) акцентувалась увага не стільки на досягненнях радянської системи вищої освіти, скільки на недоліках, проблемних питаннях. Зокрема наголошувалося, що поряд із провідними ВНЗ країни – університетами – є значна кількість ВНЗ, які не забезпечують якісну теоретичну і практичну підготовку випускників; у навчальному процесі наголошується на розширенні обсягу інформації, що вивчається, а не на розвитку навичок самостійного творчого мислення у студентів; мало уваги приділяється індивідуальній роботі зі студентами; норми роботи на викладача перевищують оптимальні, що призводить до зниження якості навчального процесу; значна кількість ВНЗ відірвана від виробництва, наукових установ та реального замовника, тому випускники інженерно-технічних, сільськогосподарських, економічних ВНЗ виявляються не готовими до використання техніки та технологій нового покоління, не отримують навичок застосування сучасних засобів автоматизації технологічних процесів, проектування та наукових експериментів, управління виробництвом тощо. Випускники слабо володіють ефективними методами виявлення і мобілізації резервів виробництва, його інтенсифікації. Випускники медичних ВНЗ унаслідок недостатньої клінічної підготовки не в змозі правильно діагностувати хворобу та забезпечити її лікування [5, с. 224]. Якщо порівняти проблеми, які окреслені у Постанові 1987 року, зі стратегічними завданнями, які постали перед вищою освітою на початку XXI століття (Біла книга, Цілі тисячоліття, Національні доповіді тощо), можна побачити, що частина проблем не вирішена дотепер, тягнеться з минулого тисячоліття і гальмує розвиток освітньої сфери. І на нашу думку, насамперед це стосується якісної підготовки фахівців за спеціальністю, яка відповідає власному виробу майбутньої професії. Значна кількість випускників сьогодення – це ганьба університетській освіті в її історичному значенні. Ми дотримуємося таких поглядів, що викладач університету (професор) має володіти такими якостями: широке наукове пізнання, володіння власною сформованою школою (манерою, стилем) викладання, педагогічна майстерність, вільність мислення, амбітність науковця, толерантність. І ці якості мають прищеплюватися студентам, які, будучи випускниками, повинні мати їх. Якщо викладач припиняє наукові розвідки, він стає трансформатором, репетитором чужих істин: «кто двигает науку, тот и учит». Викладач має нести критичні знання, студент – творчі та історичні. Нам імponує правило університетів XIX століття «Університети – не фабрики дипломов, а храми науки». На жаль, значна частина сучасних університетів втратила ці пріоритети, що позначилось на якості навчально-виховного процесу і якості підготовки фахівців, які сьогодні, як і у 80-х р. XX століття, не відповідають вимогам суспільного розвитку.

Постановою визнано необхідність докорінної перебудови вищої освіти відповідно до соціально-економічного розвитку країни; це зокрема: раціональна підготовка та використання кадрів, приведення штатного розпису підприємств та установ відповідно до реальних потреб виробництва, диференціація заробітної плати залежно від якості та складності виконуваної роботи. На жаль, ці позиції залишилися декларативними, оскільки економічна криза початку 90-х рр. і наступний дефолт не дали змоги реформувати систему освіти. Не зупиняючись на питаннях інтеграції освіти, науки і виробництва, оскільки це було темами наших попередніх розвідок,

зауважимо, що наукові дослідження як невіддільна складова університетської освіти також були передбачені Постановою 1987 року. Передбачалося зменшення обов'язкового аудиторного навантаження студента зі збільшенням його самостійної роботи під методичним керівництвом викладача з метою розвитку аналітичного та творчого мислення через включення його до наукових досліджень, проектів і конструкторських розробок.

Продуктивною, на нашу думку, була ідея зменшити кількість студентів, які припадають на одного викладача з метою вивільнення часу на індивідуальну роботу зі студентами, шляхом: 1) скорочення контингенту на окремих спеціальностях, зокрема тих, які є застарілими, або де значне перевиробництво фахівців; 2) поділу академічної групи на підгрупи для проведення практичних і лабораторних занять; 3) навчання за індивідуальними планами. Усі ці позиції було запроваджено у систему вищої освіти, але через 10 років. Так само, як і вимога щодо володіння сучасним економічним мисленням, навичками управлінської, організаторської та виховної діяльності, активними методами застосування ЕОМ відповідно до профілю опанованої спеціальності і власної діяльності, високою загальною культурою, знанням іноземної мови [5, с. 231]. Наголошувалось, що управлінський та адміністративний апарат має вирізнятися своєю культурою та освіченістю. Зазначені вище позиції на початку ХХІ століття трансформувалися в окремі основні компетенції.

Щодо університетської освіти окремо зазначалося, що навчальний процес має забезпечувати поєднання високої теоретичної та прикладної підготовки, диференційований підхід до навчання випускників педагогічної, дослідницької та виробничої діяльності; розвивати підготовку фахівців за новими напрямками, що перебувають на перетині наук. З метою формування кадрів, які володіють фундаментальними природничо-науковими знаннями, доцільно мати у провідних університетах спеціальні відділення або факультети з перепідготовки та підготовки фахівців для наукоємного промислового та сільськогосподарського виробництва, здоров'язбереження. Акумулюючи новітні напрями наукових знань, університети зобов'язані посилювати науково-технічний потенціал країни, впливати на прискорення соціально-економічного розвитку відповідних регіонів, ставати реальними центрами науки, культури тощо [5, с. 231-232].

Як позитивні зрушення відзначимо, що у 80-і рр. ХХ століття активно запроваджуються нові / активні форми і методи навчання і виховання студентської молоді, зокрема й моделювання виробничих і практичних ситуацій, самостійної роботи з елементами творчої діяльності, відбувається гуманітаризація та часткова комп'ютеризація навчання, проектна діяльність, упроваджуються додаткові спеціальності і спеціалізації, змінюються підходи до оцінювання навчальних досягнень студентів (зокрема введення поточної атестації) та проведення заходів соціально-культурного напрямку (запровадження гуртків за інтересами, факультативів, конференцій тощо), що спричиняє розгортання студентського руху наприкінці 80-х рр.

Серед негативних тенденцій відзначимо скорочення державних витрат на освіту (див. табл. 1 з урахуванням коефіцієнту інфляції); невідповідність матеріально-технічної бази освітніх установ потребам замовника освітніх послуг (нестача аудиторного фонду, застаріле устаткування, нестача реактивів, обладнання, устаткування, ТЗН, комп'ютерів, навчально-методичної літератури тощо); необґрунтованість структури підготовки кадрів (у 80-х роках класифікаційний реєстр містив 7800 назв професій і 1705 службових посад, що спричинило перевиробництво представників окремих спеціальностей і відповідно – або працевлаштування не за спеціальністю, або безробіття, або необхідність зміни кваліфікації – здобуття іншої спеціальності); загострення кадрової проблеми (звільнення

через соціальну незахищеність викладачів, збільшення навантаження викладачів, використання інтелектуального потенціалу ВНЗ не за призначенням).

Дискурсивною, на наш погляд, є тенденція до зменшення прийому студентів до ВНЗ: у 1985 р. – 181,7 тис. осіб, у 1990 р. – 174,5 тис., у 1994 – 171,4 тис. (дані Г. Підгрушного, Інститут географії НАН України, 1994). З одного боку, зменшення кількості студентів спричинено ліквідацією окремих ВНЗ через непроходження процедури акредитації, що є свідченням здатності або нездатності ВНЗ проводити освітню діяльність, таким чином студенти не позбавлялись дипломів державного зразка, які вони отримували по завершенні ВНЗ; з іншого боку – це є показником популярності та потреби вищої освіти для випускників загальноосвітніх навчальних закладів. У 90-х рр. значущим стане фактор платної вищої освіти, проте наше дослідження обмежуємо аналізом періоду 80-х років ХХ століття. Оскільки автор не є прибічником масової вищої освіти, а особливо університетської освіти, відносимо цю тенденцію до категорії дискурсивних.

Таким чином, завданням масової вищої школи на зламі епох є і залишається підготовка висококваліфікованих фахівців з якісно новим рівнем ЗУН і компетенцій. Прикро, але маємо засвідчити, що освітня система еволюціонує до непрофесіоналізму, оскільки за рахунок масовості вищої освіти втрачено високу ерудицію, фундаменталізм, культуру та професіоналізм значного відсотку випускників університетів.

Нами представлено короткий огляд проблем і змін у системі вищої освіти України періоду 80-х рр. ХХ століття, акцентовано увагу на університетському секторі, його пріоритетних завданнях, виокремлено окремі позитивні, негативні та дискурсивні тенденції цього періоду, репрезентовано зв'язок окремих позицій із сучасністю. Наша розвідка не вичерпує всіх проблем цього періоду, ми намагалися показати тенденції, які є наскрізними для періоду кінця ХХ століття і сьогодення, трансформацію окремих явищ (наприклад якостей, умінь і здатностей до чогось у компетенції) та історичний зв'язок освітян.

Перспективами подальших розвідок у цьому розрізі вбачаємо широкий аналіз нормативних документів з метою виокремлення наскрізних проблем і стратегічних пріоритетів розвитку та реформування університетської освіти України.

Література:

1. Алексеев Ю. М. Украина : освіта і держава (1987-1997) / Ю. М. Алексеев. – К. : Экспрес-Об'ява, 1998. – 110 с.
2. Белозерцев Е. П. Подготовка учителя в условиях перестройки / Е. П. Белозерцев. – М. : Педагогика, 1989. – 207 с.
3. Миронов В. Б. Век образования / В. Б. Миронов. – М. : Педагогика, 1990. – 176 с.
4. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии : [учеб. для студ. высш. и сред. пед. заведений] / С. А. Смирнов, И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов и др.; под ред. С. А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 512 с.
5. Постановление ЦК КПСС. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране // Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов / сост. Н. Е. Голубева. – М. : Юридическая лит-ра, 1987. – С. 223-245.

Терентьева Н.А.

РЕФОРМИРОВАНИЕ УНИВЕРСИТЕТСКОГО СЕКТОРА ОБРАЗОВАНИЯ В 80-Е ГОДЫ ХХ ВЕКА: ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ

В статье раскрывается вопрос реформирования высшего (в том числе университетского) образования в контексты реформации системы высшего образования Украины в период 80-х годов ХХ века, связанной с изменениями в общественно-политической и экономической сферах страны. Показано, что 80-е годы ХХ века являются своеобразной границей, так

называемой границей / изломом эпох. Очерчены основные общие тенденции как позитивные (высокий уровень естественно-математической, военной и инженерной подготовки, высококвалифицированный стабильный профессорско-преподавательский состав, интеллектуальное самообеспечение, социальная мобильность молодежи и др.), так и негативные (формальность и догматизм в обучении, изменение сознания молодежи в сторону неуважения высшего образования как институции и др.), которые проявились в данный период.

Ключевые слова: университетское образование, высшее образование, реформирование, реформации, тенденции, дискурсивные тенденции.

Terentieva N. A.

UNIVERSITY EDUCATION REFORM IN THE 80s OF THE XXTH CENTURY: GENERAL TRENDS

The article is devoted the question of higher education reform (including university) in the context of reformation of higher education in Ukraine in the 80s of the twentieth century, which is associated with changes in the socio-political and economic spheres of the country. It was indicated that the 80s of XXth century served as a limit, by the so-called fracture eras. The basic general trends both positive and negative, are evident in this period. In the 80s years of the XXth century, actively implemented active forms and methods of training and education of students, including the modeling of industrial and practical situations, individual work with elements of creativity, there is liberalization and partial computerization of education, project activities are implemented additional professions and specializations, changing approaches to the evaluation of educational achievements of students and of socio-cultural direction, causing deployment of the student movement of the late 80s. While a decline in public spending on education; discrepancy logistics educational institutions educational needs of the customer services unfounded structure training; acute staffing problems (liberation through social insecurity of teachers, increase the burden of teachers, the use of intellectual potential of universities for other purposes), etc. Among others, the discursive aspects of the trends of university education development and its directed relation with modernity were emphasized. The period of the late 80s was characterized by decentralization and the partial democratization of higher education, humanization of the learning process, its partial individualization. This period is defined as the preparatory stage of development or alternative education.

Key words: university education, higher education, reform, reformation, trends, discursive trends.